

Muhamet Gazaly

Category: Filsofiýa, Kitapcy, Türkmen dili, Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly

написано kitapcy | 23 января, 2025

Muhamet Gazaly MUHAMMET GAZALY

Muhammet Gazaly yslam taryhyna degişli kitaplarda birnäçe lakamlar bilen ýatlanylýar; Hujjetül Isalam-Yslamyň buýsanjy, Zeýnüd-din- Diniň zynaty el-Gazzal- ýüň egirijiniň ogly; Et-Tusy- Tusda dogylanlygy üçin; Eş- Şafi Şafi mezhebinde bolandygy üçin Eş Şafi diýilýär.

Muhammet Gazaly hijriniň 450, miladynyň 1058 ýylynda Horasanyň Tus şäherinde garyp maşgalada dogulýar. Brokgelmanyň pikirine görä bolsa, alym 451-nji hijri, miladynyň 1059-njy ýylynda dogylypdyr.

Rowaýata görä ol garyp hem ylymsyz kiişiniň oglydyr. Emma ol ylym adamlaryna aýratyn sarpa goýupdyr. Gazalynyň kakasy ylymsyzlygyna garamazdan, öz ogullary Muhammetdir Ahmedi ylymly ynsanlar edip ýetişdirmek üçin aladalanypdyr. Hemişe alymlaryň wagyzdyr-nesihatlaryna gatnaşypdyr. Onuň öz perzentleri üçin ýagşy dogma-dilegler edenligi barada “Yhýa–ulumiddin” atly kitabynda şeýle diýilýär: “Yhlas bilen edilen bu dilegler keremli Hak Tagalla tarapyndan kabul edildi.” Uly ogly Muhammet yslam taryhynyň alymlarynyň içinde lowurdap duran yldyzydyr. Ikinji ogly Ahmet Muhammet ýaly meşhur bolmasa-da, birinji topar hasaplanylýan din alymlaryndan ady hormat bilen tutulýan şahsyýetdir.

Iki doganlar kämillik ýaşyna ýetmänkäler kakalaryny ýitirýärler. Alymyň kakasy özi ölmänkä, önden bári tanap yören ildeşleriniň birine az owlak pul bilen ogullaryna eýe çykmagyny tabşyrypdyr. Ol dostunyň wesyetini ýerde goyman birnäçe wagt ogullaryna ylym terbiye bermekligini dowan edýär. Emma kakalarynyň goýup giden puly gutarandan soň, öz gününü dolamagada güýji ýetmedik dosty oglanlara, özi iýdirip-içirýän, ýaşayyş jay berýän medreselere “ylymyňzy dowam etdirin” diýmäge mejbur bolýar. Bu barada öz yatlamalarynda

Ymam Gazaly şeyle ýazypdyr: “ Medresä girmekden başky maksadym Allanyň razylygy üçin ylym almak däldi. Men nähilidir bir ýol bilen güzeranymy dolamalydym. Emma muña garamazdan, keremi güýçli Biribar meni ylymdan paý almaga laýyk hasaplady”.

Muhammet Gazalynyn Jürjana gidişi we dolanyp gelişindäki başyndan geçirenleri:

Ymam Gazaly talypluk ýyllarynda Fykyhdan Tusda Ahmet ibn Muhammet er-Reganiden sapak alyar. Soňra şol döwüriň ylym ojaklarynyň biri Jürjan şäherine gidýär. Şol ýerde Ymam Ebu-Nasr El-Yslamyýanyň talyby bolýar. Soňra Tusa gaýdýar. Gelyärkä başyndan geçiren bir wakasyny onuň özi şeýle gürrüň berýär: “Tusdan gelyärkäk garakçylara duşdyk. Olar biziň ähli zadymyzy elimizden aldylar. Yzlaryndan ylgap menin hemme zadymy alyň ýöne meniň ders ýazan depderlerimi yzyna beriň. Ol siziň hiç işiňize yaramaz diýdim. Şonda Ýolkeserleriň başlygy: “Biz seniň ders ýazan depderleriňi aldyk. Onda, seniň ähli bilýän zatlaryň depderiňde-dä. Diýmek, seniň şu ýagdaýda bizden näme tapawudyň bar? Garakçy maňa ýagşyja ders beripdi. Ony gepleden Allady. Men şondan soň ýazan zatlarymyň ählisini ýat tutmak kararyna geldim”

Şondan soň Ymam Gazaly Nişapura gidip, zamanasynyň iň uly alymlaryndan Ymamul-Harameýn El-Jüweýniniň talyby bolýar. Ymamul-Harameýn ýöne il içindäki alymlardan biri däldi. Ymam Gazaly ondan örän kân zatlary öwrenýär. Ol tiz wagtyn içinde ylymyň dürli ugurlary boýunça öz yoldaşlaryndan saylanmagyn hötdesinden gelýär. Diň ylymlary, logika, filosofiýa, edebiýat ýaly ylymlarda oňe gidişleri gazanyp bu ugurdan özbaşdak kitaplar ýazmaga başlaýar.

Ymamul-Harameyn ýagny Ymam Gazalynyn mugallymy hijriniň 478-nji yylynda aradan çykýar.

Ýokarda belleýişimiz ýaly, Ymam Gazaly ussady dirikä kitaplar yazyp meşhurlyk gazanypdyr. Ol islese, Harameyiniň ýanyndan aýrylyp özbaşdak hereket edip hem bilerdi, emma ol beýtmedi. Muny wepasyzlyk hasaplady. Tä ussady aradan çykýança oňa hyzmat etdi, onuň ylmy mejlislerinden aýrylmady. Diňe ussady aradan çykandan soň, ol ýörite çakylyk boýunça Seljuklylar döwletiniň baş weziri Nyzamyl-Mülküň ýanyna gidýär. Şol dowre

çenli onuň ady dillerde dessana öwrülyär.

Şol wagtlar Bagdat halypasynyň ady resmi taýdan ýöredilse-de, hökümet seljuklaryň elinedidi we ýurdy Soltan Mälik şa dolandyryardy. Soltanlygyň baş şäheri Yspyhandy. Soltan ylymly hem adyldy. “Iki döwletiň habarlaryny beýan ediji bossan” atly kitapda ýazylyşyna görä, Soltan Mälik şanyň döwründe medresesiz bir şäher hem bolmandyr. Ylym-bilimiň hak hossary bolan sultan medreseler, ymaratlar, kerwensaraýlar, köprüler gurdurypdyr. Döwletde söwda gatnaşyklary has-da ilerläpdir.

Nyzamulmülk ýaş alyma-Muhammet Gazala uly hormat edýär. Muhammet Gazaly Nyzamulmülküň maslahaty bilen 1095-nji ýylda Bagdatdaky Nyzamiýe medresesine müderrisligine belleniýär şol wagt ol otuz dört ýaşynda eken. Aýdylyşyna görä, şol wagtlar onuň üç ýüzden gowrak şägirdi bolupdyr. Şan-şöhraty arşa galan Gazalyny görmäge, söhbetini diňlemäge dünýäniň çar künjünden adamlar gelipdirler. Soltan Mälik şanyň we onuň parasatly weziri Nyzamulmülküň ussada garaýşy gaty üýtgeşik bolupdyr. Uly döwlet ähmiýetli meseleler onuň bilen maslahatlaşylypdyr. Wagtyň geçmegi bilen Ymam Gazalynyň kalbynda uly harasatlaryň gopmagy netijesinde anyk bolmadyk sebäplere görä, ol dört ýyldan soň medresedäki müderrisligini taşlap, sopusylyk ýoluna düşýär. Aslynda, Gazalynyň bu hereketi biziň alymlarymyzyň pikir edişi ýaly, o diýen garaşylmaýan hereket hem däldir. Orta asyrlarda ýaşan şahsyýetleriň döredijiligine ser salsaň, bu ýagdaý olaryň köpüsiniň ömür taryhynda gabat gelýän hadysadyr. Adam belli bir ýaşa barandan soň, dünýäniň panylygyna has anyk göz ýetirýär. Şonuň netijesinde-de ahyrýet taýýarlygyny güýçlendirýär. Munuň Ymam Gazaly babatda-da şeýledigine şübhelenmese bolar. Onuň medreseden aýraçlygy on bir ýyl dowam edýär.

Hijriniň 499-njy Miladynyň 1106-njy ýylynda Nyzamulmülküň ogly Fahrylmülküň çagyrmagy boýunça Ymam Gazaly ýene-de Nyzamiýa medresesinde müderrisligine başlaýar. Ýöne ol bu gezek medresä alym Gazaly bolup däl-de, sopy Gazaly bolup gelipdi. Onuň medresä dolanmagy dogany Ahmet Gazala ýaramaýar. Onuň illeri takwa bolmaklyga çagyryp, özüniň bolsa dünýäde abraýyny güýçlendirmekçi boyandygyny ýazgaryp şu mazmunly betleri

ýazýar:

Eý, wagyzhon, diliňde dogry ýoly saýladyň,
Adamlara janygyp pent-nesihat eýlediň.

Ömrümden kasam bolsun, dogry ýola gelmediň,
Sözdäki amalyňy berjaý edebilmediň.

Ol ýene-de takwalaryň ýolyny tutup, Bagdatdan çykyp Tusa
gidyär we şol ýerde sopusylykdan öz şägirtlerine ders berýär.

Soltan Sanjar hem Muhammet Gazaly

Soltan Sanjar hem onuň ata-babalary mezhepbaşy Ymam Agzam Ebu-
Hanifäniň ýoluny tutupdyrlar we ony hormatlapdyrlar. Soltan
Sanjaryň Ymam Agzamy juda hormatlaýandygyny bilýän Muhammet
Gazalyňyň duşmanlary “alymYhýada Ymam Agzamy ýamanlaýar” diýen
şyltagy atýarlar. Muhammet Gazalyňyň Ymam Agzam hakyndaky
pikirlerini bilmek üçin huzuryna çagyryar. Muhammet Gazaly
Mekgede bolan wagtynda üç zady etmezlige şert edýär.
Padyşalaryň huzuryna barmazlyga, Sowgat almazlyga, Jedel
etmezlige. Gazaly permana boyun egmek maksady bilen Maşada
çenli gidyär. Şol ýerden parsça Soltan Sanjara hat ugradýar.
Sanjaryň özi şäheriň daşyna çykyp ymam bilen görüşýär. Onuň
Ymam Agzama bolan garaýyşlaryny diňleýär. Mundan başga-da ymam
soltana halkyň hal-yagdaýynyň örän ýaramazdygyny, derdi-
belalaryň kynçylyklaryň derdinden ýaňa halkyň boýnunyň
inçelip, üzülere gelendigini, soltanyň atlarynyň bolsa, altyn-
kümüşden ýaňa boýunlarynyň ýere degýändigini gürrüň berýär.
Şondan soň hem Bagdada gelmäge näçe çakylyklar alsa-da, Ymam
Gazaly Bagdada gitmän, Tusda galmagy karar edýär.

Muhammet Gazaly Tusda Hijriniň 505-nji Miladynyň 1111-nji
ýylynda, elli bäş ýaşynyň içinde Hakyň rahmetine gowuşýar.
Brokgelman Gazalyňyň yetmişbäş sany eseriniň bardygy hakynda
maglumat berýär. Muhammet Gazalyňyň galamyndan çykan
eserleriniň iň meşhury onuň “Yhýa ulumiddindir”. Yhýa hakynda
“Yslamyň hemme kitaplary ýok bolup gitse we “Yhýa-ulumiddin”
saklanyp galsa, ol ýok bolup giden kitaplaryň öwezini dolar

diyip aydylýar.

“Yhýa ulumiddin” dürli döwürlerde birnäçe dillere terjime edildi. Nemes alymy Nans Wuhr 1940-njy ýylda ony nemes diline terjime edip çapdan çykardy. 1955-hji ýylda bolsa bu kitap G. H. Buskuwýet tarapyndan fransuz dilinde çapdan çykaryldy. G. Wijeri 1021-nji ýylda bu kitaby iňlis dilinde neşir etdi. Kitabyň ýewropa dillerine terjime edilen başga-da birnäçe wariantlary bar. Yhýanyň käbir bölümleri 1980-nji ýylda W. W. Naumkin tarapyndan rus dilinde neşir edildi. Kitap türk alymy Ahmet Serdar oğly tarapyndan türk diline geçirilip, 1974-nji ýylda neşir edildi. Ýeri gelende aýtsak, Yhýanyň köne türki dilde Gazanda we Stambulda birnäçe gezek neşir edilendigini aýtsak, artykmaçlyk etmese gerek.

Fykyh we tasawwuf ylymlarynyň pelsepewi meselelerini öz içine alýan “Yhýa ulumiddin” hakynda Yslam alymlarynyň ululary örän ajaýyp pikirleri aýdypdyrlar. Hapyz Zeýneddin Abdurahym bin Huseýin Yraky Yhýadaky Hadyslary jemläp, iki sany kitap ýazýar. Olaryň birinjisi uly göwrümlü eser bolup, yazyjy ony 751/1350-nli ýylda ýazyp tamamlýar. Soňra 760-njy ýylda “Yhýa kitabyndaky hadyslaryň ygtybarlylygyny kesgitleýji gollanma” diýip atlandyryan kiçi göwrümlü kitabyňy ýazýar. Muhammet Gazalynyň şägirtlerinden “Ýyyldyzlar we saýýaralar” atly meşhur eseriň awtory şyh-ymam Abylapbas Aklyşy öz beýtlerinde Yhýanyň bölümlere bölünişini şeýle taryp edipdir.

Eý, Abu Hamyt! Bize ylym öreden ussat,
Könlümüzüň töründe baky ýer eden ussat.

“Yhýa” atly kitabyň kalbymyza jan berdi,
Paýhas bilen tümlügi baky nur eden ussat.

Ybadatlar, adatlar, çäryegiň ilki bilen,
Monjuk düzümi deýin sözün nur eden ussat.

Soň üçünji çäryekde ahlak päkligin bozýan,
Heläk ediji zatlar hakda sereden ussat.

Soň dördüji çäryekde ahlaksyzlyk ýolundan,

Halas bolmak babatda pikir ýöreden ussat.

Yhýa ulumiddin hakykatdanam 4 jiltden ybarat bolup, her jilt “çärek” diyip atlandyrylýar. Birinji çäryek-ybadatlar; Ikinji çäryek-adatlar; Üçünji çäryek heläk ediji zatlar; Dördünji çäryek halas ediji zatlar baradadyr. Her çärek on sany kitaba bölünýär. Şýlelikde kitaplaryň jemi kyrk sanydyr. Her kitap pasyllara, pasyllar bolsa baplara bölünýär. Baplar we pasyllar göwrümi boýunça dürlidirler.

Muhammet Gazalynň baý hem köptaraply döredijiligi türkmen alymlary tarapyndan öwrenilmäge degişlidir. Onuň “Ylym barada kitap” atly eseri “Miras” medeni merkezi tarapyndan türkmen dilinde neşir edildi. Biz Muhammet Gazaly hem onuň döredijiligine degişli maglumatlary ýokarda ady agzalan kitapdan peýdalanadygymyzy nazara alyp, hormatly alymymyz Atamyrat Saryýewe öz minnetdarlygymyzy bildirýäris. Ýeri gelende, “Ylym baradaky kitap” atly eserde näme hakynda gürrüňýändigini hakynda hem gysgaça durup geçmek artykmaçlyk etmese gerek.

Bu kitap ýedi bapdan ybarat bolup, onuň birinji baby Ylmyň, ylym öwretmekliginiň we ylym öwrenmekliginiň artykmaçlygynyň we bularyň akly hem nakly delilleriniň beýany hakynda gürrüň berýär. Adamyň ýagşysynyň alymlardygy, ylym öwrenmekliginiň her bir ynsanyň boýnunda parzdygy nygtalýar. Kitabyň ikinji babynda halanylýan we ýazgarylýan ylymlaryň we olaryň görnüşleri hakynda aýdylyp, parzy aýn ýagny her bir musulmanyň boýmunda duran parz we parzy kifaýa – (köpçüliginiň boýnunda duran parz) bolan ylymlar, dünýä we ahyret ylymlarynyň aýratynlygy beýan edilýär. Üçünji bapda köpçüliginiň dini ylymlardan diýip hasaplaýan, emma olardan bolmadyk ylymlaryň ýazgarylýan görnüşleriniň we olaryň öwrenilmäge degişli hasaplanylýan mukdarynyň beýany barada maglumat berilýär. Kitabyň dördünji babynda munazaranyň apatlary, jeddelleşmediň sebäpleriniň beýany, başinji baby ussadyň we talybyň edepleriniň beýany, altynjy baby ylmyň we alymyň apatlarynyň, dünýä we ahyret alymlarynyň arasyny tapawutlandyryýan alamatlaryň beýany dogrusynda deliller arkaly giňişleýin

maglumat berilýär. Ýedinji bapda akyl barada ulamalary alymlaryň aýdan pikirleri, aklyň artykmaç taraplarynyň we görnüşleriniň habarlardaky beýany hakynda gürrüň edilýäryär. Umuman aýdanymyzda, ylmyň uly pälwany ajaýyp alym Muhammet Gazaly özüniň ölmez-ýitmez eserlerini diňe bir halka däl-de, eýsem tutuş adamzat nesline miras goýp giden ynsandyr. Ady dünýäniň dört çüňküne ýaň salan bu beýik alymyň eserleriniň geljekde türkmen diline terjimeçiler tarapyndan terjime edilmegine, alymlarymyz tarapyndan hemmetaraplaýyn öwrenilmegine garaşylýar. Ýazyjy şahyrlaryň we alymlaryň terjimehaly